

Büky László

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

A magyar értelmiség szellemi zavaráról, az értelmiség kórlapjáról időről időre különféle okfejtések jelennek meg. A szerzők között újságírók, politikusok és maguk az értelmiségiek is megtalálhatók akadémikustól a vidéki tanárokig. Többé-kevésbé minden szerző azt állítja, hogy a mai magyar társadalommal való kapcsolatában az értelmiség korántsem tölti be azt a szerepet, amelyre rendeltetett, ezért lett az ún. rendszer-változás meglehetősen felemás. Ezeknek az íróknak szerzői elvárják a magyar értelmiség állásfoglalását a jelen és a jövő kérdéseiben, hiányolják példamutató élet- és magatartását, szellemi közösséget formáló erejét, széles körű általános műveltségét és így tovább. Vagyis a hiányokat taglalva egy eszményi értelmiségi réteget írnak le, olyat, amelyet jobbára hajdani eleink képviseltek volt. Mintha azonban a mai értelmiség egésze nem lenne szellemi leszármazottja a régebbinek, még a huszonöt-harminc év előtti-nek sem.

Szavában nem az. Hiszen míg az 1956. évi forradalom után a magyar értelmiség zöme szellemi értelemben a szovjet hódoltság előtti idők neveltje volt, az 1970 körüli években jelentkező újabb- nemzedék már a szovjet hódoltság diktatórikus körülményei között nevelődött, alakult értelmiségivé, s még inkább az új körülmények alakították az 1980 körül és után jelentkező nemzedéket. Tehát különféle (ma már történelminek nevezhető) körülmények között alakult ki a magyar értelmiség zöme. Ennek ellenére tekintélyes része sohasem került szellemi zavarba, megtévedésbe. A szocializmusnak mondott időszak különféle jelenségeit mindig is elutasította az a réteg, amely a háború előtti polgári-értelmiségi nézetek, felfogások folyamatosságát szinte a mai napig hordozza, képviseli. Némelyek ennek az elutasításnak emigrációval adták tanúbizonyságát, mások bizonyos belső emigrációba vonultak: kizárólag szakmájukkal foglalkoztak, és nem elegyültek a közé a korpa közé, amelytől a szocialista-bolsevik szemléletnek ez idő szerinti malackái híztak. Ez az elkülönülés bizonyos fokú passzív ellenállás volt: a párton, a szakszervezeten, a hazafias népfronton kívülállókra volt jellemző. Más kérdés, hogy a diktatúra őket is igyekezett becserkészni azt mondván, aki nincs ellenünk, velünk van...

A magát forradalminak és munkás-paraszt gyökerűnek nevező rendszernek egyik állandó törekvése volt, hogy saját, a szovjet hatalomnak hódoló képére és hasonlatosságára alakítsa és alakítson értelmiséget. A gimnáziumok osztálynaplói jegyezték a munkás, a paraszt, az egyéb, valamint az osztályidegen származást (X-szel). Az egyetemi felvételi vizsgákon valamiképpen érvényesült és érdemesült a „jó” származás, sőt az X-es el sem nagyon jutott a megmérettetésig. A felvételi procedúrán a KISZ és miegyéb, nem éppen értelmiségi képviselői éppen az érdemesültség biztosítására voltak delegálva. Ilyenféleképp azután évtizedek alatt megszületett egy olyan értelmiség, amelynek egy része a korábbi értelmiség színe-javának szellemi függetlenségét tanítványként észlelte és fogékonyan követte, ám kialakult olyan csoport is, amely - bár lehet, hogy szintén észlelte az észlelhetőket - más útra tért.

Ez a más út azt jelentette, hogy ugyan bizonyos, gyakran magas szintre eljutott szakterületén, de érvényesülését a társadalomban, munkahelyén nem értelmiségi voltának állandó erősítésével és újjáteremtésével érte el, hanem a szakszervezet, a párt és holdudvarának képződésének körüli nyüzsgésével, vagy éppen az e képződésbe való beépülésével. Akinek pedig a szakmai szinttel netán gondjai voltak, ezt magyarázhatta az odaadó társadalmi munka, a pártmunka végzésével. Az egyetemi káderfejlesztési tervekben ezt annak idején (dicséretként? tévedésként? szánakozásként?) be is szokták venni ekként: Többéves alapszervezeti pártmunkája miatt kandidátusi dolgozatának megírásával nem haladt kellőképpen. Persze az elnevező fajtájú életútra is könnyen lehetne példát lelteni sok helyütt: a hódoltsági rendszert kiszolgáló értelmiségi mindenféle szakmai előmenetelt igazoló oklevelet, minősítést megszerzett, megkapott. Az értelmiségnek az ekként kialakuló két csoportja az erkölcsiségnek grádicsán mindig is más fokon volt, amiként ezt maga az értelmiség és a hivatalosság is tudta.

A diktatórikus rendszert közvetlenül nem kiszolgáló, ám munkáját emberi tisztességgel végzők csoportját a tanítótól az akadémikusok nem *suk-sük-öző* részéig anyagi körülményeiknek sanyarúságával büntették, igaz: a má-

sik oldal sem kapott egy-egy tál lencsénél többet. Nekik azonban mindig jutott az ilyen-olyan jutalmakból, kitüntetésekéből, lakásvásárlási támogatásokból, s főképp jutott a jó falat ígérete, hiszen többnyire benne voltak az ügyekben, amelyek a pártcsoportokban, szakszervezeti vezetőségekben dőltek el. Egy, mondjuk így: civilként munkásör egyetemi adjunktus fél év alatt előléphetett docenssé, ellenben mezei státusú társa három év múlva...

Ha zavar tapasztalható az értelmiség körében, annak jelei valószínűleg nem a hagyományos értelmiségnek tartható, független gondolkodású, demokratikus érzelmű és nemzeti elkötelezettségű körben mutatkoznak, hiszen a szellem napvilágának ragyogása a legkisebb területre vetődve is segíti a tiszta látást, bármekkora árnyat ad is a társadalom lombsátorára. A szakmájának élő értelmiségi ember többnyire egy hordóban is képes lakni, mint a színópei görög bölcselő. (A legnagyobb magyarról elnevezett ösztöndíjról szó se essék!) A zavar, a kórtünet a másik oldalon van immár jó ideje. Nem kevés megmutatkozott ebből az ún. átvilágítás kapcsán, bár talán mindnyájunk szerencséje, hogy nem lett ez idáig a dologból semmi, a felejtés fátyla sok mindent eltakar. Nagyobb jelenleg talán annak a felismerésnek a zavart keltő hatása a hajdani holdudvar-értelmiség körében, hogy hiába volt minden, ami volt, a hódoltság korának padisahjai eltűntek az említett fátyol alatt, s most senkinek nincsen e csoportra szüksége, kaméleoni képességeik sem mire sem használhatók, némelyükeket például a felsőoktatási elbocsátások hajótöréseikor senki és semmi sem mentette meg.

Amiként a második világháborút követően főszámoltatott a hazai polgárság, szétmorzsolódott az értelmiség is. Új polgárság csak mostanában és a jövőben alakul, láthatjuk és tudhatjuk: nem könnyen. Az értelmiség egy részét a szocializmusnak nevezett korszak „termelte”, ám ennek ellenére - lényegéből fakadóan - csupán részben lett a korszak odaadó híve. A - vegyük elő a régi kifejezést - „szocialista értelmiség” pedig mint a partra vetett hal, elveszítette éltető közegét. Szerencsésebbje addig ficáncol, amíg talán visszahull a vízbe, ám ez a víz már nem védett tavacska, ebben már önállóan kell úszni...

Nyilván a következő évtizedek mutatják majd meg, kialakul-e ismét egy olyan értelmiség hazánkban, amely méltó a nevére minden tekintetben. Ez az egész társadalom érdeke, ha még nem is ismerte föl, vagy úgy tesz, mint-ha természetes volna, hogy télen hetekig fűtetle-

nek az egyetemek, hogy ösztöndíjakkal vannak egymásnak ugratva az egyetemi oktatók, hogy a nemzet napszámosai a tanítók és tanárok, hogy hálapénzből élnek az orvosok, hogy oktatási reformok szaggatják szét az iskolarendszert, hogy a természeti környezetet károsító építkezések terveződnek, hogy átláthatatlanok a törvények és jogszabályok.

Az úgynevezett szocializmusnak értelmiség-alakító üzelmeire legyen példa - mint cseppben a tenger - a következő eset abból a környezetből, szellemi vidékből, amelyből egyébként a Pannon Tükör is vététt.

✧

„... akár tetszik, akár nem, tudomásul kell venni, hogy ma a marxista-leninista világnézet, a dialektikus és történelmi materializmus a leghaladóbb, tehát a legkorszerűbb, - tehát a legmodernebb” - taglalta a Zalai Hírlap 1963. március 10-i számának 5. oldalán Takács István (jelenleg a Napi Magyarország munkatársa - a szerk.), aki Néhány őszinte szó ifjú költőkhöz címmel a nagykanizsai művészetkedvelők klubjának arról az estjéről ír, amelyikben a Zalai Hírlap kulturális melléklete volt a téma. A cikkíró nyílt sisakkal áll a maga helyén: „... a kulturális kérdések jóformán minden témakörével foglalkoznunk kell, népművelési kérdésekkel, interjúkkal, tanulmányokkal, cikkekkel tüzdeljük a kifejezetten szépirodalmi anyagot. Ez a célkitűzésünk. Tükrözni akarjuk a párt irodalompolitikáját és egész kultúrpolitikáját, munkálkodunk a szocialista eszmeiségű kultúra megteremtésén. Mi ezekről akartunk beszélgetni. [Bek.] Nem esik jól leírunk, de meg kell mondanunk: ebben a reményünkben csalatkoztunk. A vita csakhamar a költészetre korlátozódott - azután ez is csupán két jelenlévő, költőnek-embernek egyaránt kezdő ifjú zavaros nézeteinek felvonultatásává alakult. Sőt a végén a beszélgetés [...] személyeskedéssé [...] fajult.”

Aligha lehet érdekes harminchat esztendő után, mi volt ez a személyeskedés, illetőleg volt-e valóban, vagy csupán a beszélgetés fővonalának elcsúsztatása, elcsúsztatása volt-e. Legfeljebb ez nem egészen érdektelen: „A vita fiatal résztvevői nem tüntethetik fel úgy magukat [...], mintha ők lennének - holmi kizárólagossági joggal - a zalai irodalom. Voltak ott más írók is, más művészek, akik egyáltalán nem értettek egyet e két fiatalember agresszív és zavaros nézeteivel, de az ő erőszakosságuk elvette a kedvüket attól, hogy beleszóljanak a beszélgetésbe.” Miként lehet, hogy a többi jelenlévőnek el-

ment a kedve a beleszólástól? Honnan lehet tudni, hogy nem értettek egyet, ha hallgattak?

Idézzük ismét a Zalai Hírlap újságíróját: „A két ifjú ember és zeneiskolai tanár társuk [...] a költészetéről beszélt. [...] az ifjabbik költő - alig múlhatott húszéves, mióta az esztét tudja, ebben az államban él, dolgozik, itt járt iskolába - megkérdezte: - Mi az, hogy eszmeiség, mi az, hogy világnézet, és egyáltalán, miféle világnézetről van szó? Egyáltalán, már megint ott tart az irodalompolitika, hogy eszmeiség, meg állásfoglalás, szóval ismét a sematikus irányítás?”

Nos: a mai olvasónak bizonyára nem szükséges hosszan magyarázni, milyen veszélyes kérdések voltak ezek az 1956. évi forradalom után bő hat évvel. Csakugyan zavaros fejűnek kellett lennie annak, aki ilyesmit feszegetett egy olyan napilappal kapcsolatosan, amelyiknek a MSzMP Zala Megyei Végrehajtó Bizottsága és a megyei tanács volt a gazdája... A párt irodalompolitikája és kultúrpolitikája - amelyre az újságíró hivatkozik - e kérdéskörben (és a következőkben is) lényegében már rég kőbe volt vésve. Ám annak, hogy homokkőbe, a Magyar Köztársaság 1989. október 23-ai kikiáltásáig tartó lassú poriadás még nem adta látványos jelét.

„Ez - foglalja össze a cikkíró - a l'art pour l'art felmelegítése új köntösben, s ezen túl olyan tömegiszonnal párosult arisztokratizmus, amelyet már a húszas években sem lehetett egészen komolyan venni.” A képzavarral ne foglalkozunk (az új köntösben való felmelegítéssel), hanem olvassuk el - 1982-ből! - a Világirodalmi lexikonból, ami idetartozik: „A marxista esztétika egyértelműen elutasítja a l'art pour l'art jegyében fellépő [...] elméleteket, ezek [...] megvalósíthatatlan eszményeket hirdetnek: a társadalom aktuális kérdéseitől független, azzal semmiféle kapcsolatban nem álló művészet nem lehetséges, mert a társadalmi problematikától való visszahúzódás gesztusa már önmagában véve is állásfoglalás” (Szerdahelyi István, i. h. VII. 38). A hajdan még a német romantikában divatos l'art pour l'art az a tömjénfüst, amelytől a szocializmus ördöge mindig rettegett; a lexikon így folytatódik: „Ennek megfelelően a szocialista realizmus művészetének elengedhetetlen sajátossága a pártosság, de az irányzatosság valamiféle [...] módon minden műalkotásra jellemző.” És éppen ezt a kérdést érintette a kanizsai vitaest is; térjünk vissza a Zalai Hírlaphoz:

„A másik kérdés a szocialista realizmus mi-benlétének értelmezése volt.” A zeneiskolai tanár - néhai Noll Ferenc - megtudjuk a cikkből,

úgy tekint a szocialista realizmusra, hogy azonosítja a sematikus irodalommal. „Tíz évvel ezelőtt, amikor baj volt e kérdésekkel - tehát 1953 körül -, az a korszak már a múlté” - írja a szerző sötét fátylat borítva illetéknéppen az 1956 előtti időkre; „[...] észre kell venni, hogy [...] néhány esztendeje végbement egy s más változás” - ne feledjük, 1963 tavaszán vagyunk. A szocialista realizmus szócikkét a Világirodalmi lexikon XIV. kötetében 1992-ben szintén Szerdahelyi István írta, nem haszontalan összevetnünk az előzőkkel: „[...] az elgondolások azonban megkésették voltak és az író-társadalom, a közönség körében visszhangtalanok maradtak. A realizmus, a pártosság, népiség szavakhoz tapadó sztálinista emlékek erősebbnek bizonyultak az elméleti átértelmezés erőfeszítéseinél” - fejtegeti Szerdahelyi nem kevésbé körülményes (és helyenként magyartalan) stílusban. A két ifjú költő és zeneiskolai tanár társuk, úgy látszik, e visszhangtalanság jeleit mutatták tehát anno dacumál.

„Harmadik kérdéskörként a modernségről esett szó - folytatódik a Zalai Hírlapban az írás; [...] ma a marxista-leninista világnézet, a dialektikus és történelmi materializmus a leghaladóbb, tehát a legkorszerűbb, tehát - a legmodernebb”, amint már fentebb (T. I.-t) idéztük. A két költőnek-embernek egyaránt kezdő, zavaros nézetű költő azt hiszi, a modernség „együtt jár a nehezen érthetőséggel”. Voltaképp arról van szó: a modernség nem más, mint az avantgardizmus, amely lényegében a létező szocializmusban fekete bárány, amint a már többször idézett Világirodalmi lexikonban Kálmán C. György finoman utal is rá (még 1982-ben): „A modernizmus szót felváltó avantgardizmus még hordozott valamit a negatív jelentésárnyalatból” (VIII. 486).

A három kérdéskör tehát az ún. kultúrpolitika elevevényébe vágott, nem csoda, ha az újságíró mindenképpen meg akarja győzni a Zalai Hírlap kulturális mellékletének olvasóit és az ott publikáló író(palántá)kat az egyedül üdvözítő marxista-leninista világnézetéről és oldalági hajtásainak szépségéről. Még azt is leírja, hogy olyan dolgokat nem tudnak a „zavaros nézeteiket felvonultató” ifjak, amilyenek ismerete nélkül „ma már bajos dolog leérettségizni”.

Fölösleges és méltánytalan volna harmadfél évtized múltán - a lexikoncikkekén túlmenő - irodalomelméleti megalapozottságú választ adni a cikkekre, amely egyébként azzal végződik, hogy szívesen veszi az elvi vitát. Természetesen egyik

résztevő sem válaszolt, ám egy hozzászólás később volt, Varga Zoltán (szintén írogató, érvényesülni nem tudó kultúrunkás - a szerk.) az 1963. május 12-i számban Hruscsov elvtárs egyik művészetekkel kapcsolatos nyilatkozatára is hivatkozva tett hitet a marxista világnézet, a szocialista realizmus mellett.

Talán nem volt hiábavaló a hajdani nagykanizsai irodalmi (vita)est fölidézése, hiszen - cseppben a tengert - szemlélteti, hogyan tanította mőresre a mindenható párt azokat, akik oly tollat vettek kezükbe, amilyeneken nem a marxista-leninista világnézet vörös tintája csillogott. - A dorgálás hatott is, nem is, a két ifjú írásai azután is meg-megjelentek a Zalai Hírlapban; minden-

esetre benne vannak ma már (egyikük költői, másikuk tudományos munkássága révén) az Új Magyar Irodalmi Lexikonban. Sapienti sat.

✱

„Ki a bűnös, ne kérjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük / az egész világot: / egyik rész a munkára” - írta egykor Babits Mihály a világháborús összeomlás idején, s valóban sok mindenki teszi ma is dolgát, tudják nem kevesen, mi dolgunk a világon és a hazában, „küzdeni / Erőnk szerint a legnemesebbekért”, s talán Vörösmarty Mihály további idézése nélkül is nyilvánvaló, hogy az évtizedek mély süllyedéséből a szellemharcok tiszta sugaránál kell és lehet csupán kiemelkedünk.

